

Hitit Kentlerinde Yerleşim Dokusu ve Aşağı Kent Olgusu

Serkan Demirel*

Kentler toplumlarının siyasi ve sosyal yapılarını yansıtmaktadır. Bu bağlamda içerisinde yaşayan insanların farkındalık düzeyine ilişkin bilgi verebilirler. MÖ II. binyılın ikinci çeyreğinden itibaren siyasi bir güç olarak ortaya çıkan çok kültürlü Hitit toplumu için de bu durum geçerlidir. Hitit kentleri dönem ve muhtemelen önceki kentleşme birikiminin niteliklerini yansıtmaktadır. Aşağıda değinilecek az sayıdaki arkeolojik alandan hareketle herhangi bir Hitit Çağı Anadolu kentinin nitelikleri hakkında katı cümleler kurmak zor olsa da Hitit'in Anadolu'da siyasi bir güç oluşturmaya paralel olarak Orta Tunç Çağı'ndan itibaren¹ özellikle Orta Anadolu yerleşimlerinde büyük çaplı bir değişimin meydana geldiği görülmektedir. Bu dönemle birlikte söz konusu yerleşimlerde hacim olarak genişleme ve tasarım olarak da farklı bir kentleşme modelinin uygulanmış olduğu dikkat çekmektedir.

Boğazköy- *Hattuša*'nın istisnai bir durum olduğu göz önüne alındığında Kuşaklı-*Šarišša*, Maşat Höyük- *Tapigga*, Alacahöyük, Ortaköy- *Šapinuwa*, Kayalıpınar- *Šamuha*, Uşaklı Höyük, Eski yapar, Oymağaç, Hüseyindede, Büklükale, İnandiktepe, Külhöyük, Kaman Kale Höyük Hitit Çağı Anadolu'sunun yerleşim dokusu hakkında bilgi veren örnekler arasındadır. Bu yerleşimlerden hareketle ortalama bir Hitit kentini oluşturan temel unsurların merkezde yer alan idari ve dini yapılar, su ve tahıl depoları ve tüm bu yapıları çevreleyen güçlü savunma duvarlarından oluştuğu söylenebilir. Kentlerin mesken bölgelerinin ise genellikle sur dışında ve Aşağı Kent olarak isimlendirebilecek alanlarda planlandığı söylenebilir.

Hitit siyasi egemenliğinin yapılanmaya başladığı Orta Tunç Çağı'nın sonlarına doğru özellikle Orta Anadolu yerleşimleri üzerinde bazı bilinçli planlama kriterlerinin uygulandığı söylenebilir.² Kamu binalarının önceden belirlenmiş

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Trabzon/ TÜRKİYE, serkandemirel@ktu.edu.tr ORCID:0000-0002-7634-1421

1 A. Schachner bu tarihi MÖ 16. yüzyıl olarak görmektedir. Andreas Schachner, "MÖ 16. Yüzyıl: Hitit Anadolu'sunda Bir Dönüm Noktası", *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi*, C II (2010), s. 661-691.

2 Hitit yerleşimleri bu özellikleri itibarıyla bir yerleşim alanından ziyade idari yapının yerel otoriteler tarafından sevk edildiği, vergiler yoluyla ekonomik üretimin depolandığı ve sevk edildiği, güvenliğe

kurallara uygun planlanması, topografik olarak sınırlanmış mahalleler oluşturularak kentin işlev alanlarının birbirinden ayrılmaya çalışılması ve bazı yeni yerleşim alanlarının kurulması bu planlama kriterleri arasında sayılabilir.³

Boğazköy (Yukarı Kent), Hüseyindede, İnandıktepe, Külhöyük (?), Kuşaklı veya Ortaköy (?) gibi yerleşimler Eski Hitit ve özellikle Orta Hitit Dönemi'nde, daha eski yerleşimlere bağlı kalmaksızın kurulmuş yerleşimlerdir. Bu yerleşimler arasına Eskiyapar ve Alacahöyük ve Maşat Höyük de dâhil edilebilir.⁴ İsmi geçen yerleşimler ya höyük niteliği taşımazlar ya da Hitit öncesi yerleşimlerden doğrudan geçiş bulgularını göstermezler. Ayrıca yerleşimler sivil yapıların ağırlıklı olduğu bir kent görünümünden de uzaktır ve sosyal yaşam alanları azdır. Fiziki sınırları dâhilinde oldukça geniş alanlar kaplayan idari ve dini yapılar belirgin unsurlardır. Buna bağlı olarak surlarla korunan alanlar içerisindeki yerleşimlerin nüfusları kırsal nüfustan çok resmi ve külte ilişkin görevlilerden oluşmaktadır.⁵ Büyük ölçekli silolar da kentlerin önemli yapıları arasındadır ve buldukları kentlerin ihtiyaçlarını karşılamamın çok ötesindedir.⁶ Anadolu'da daha önce görülmeyen çift sıra savunma duvarlarıysa güvenliğe verilen önemi göstermektedir. Bu nitelikleri itibariyle söz konusu yerleşimler çevresindeki zenginliği çeken ve dağıtan birer merkez olarak tanımlamak mümkündür.⁷

Kentlerin gelişimi pek tabidir ki süreklilik arz eder. Bu bağlamda Hitit Çağı Anadolu yerleşimlerinin Hatti ve Asur Ticaret Kolonileri döneminden izler taşıyor

---

yüksek büyük kalelere benzemektedir. Demirel S. , "Hitit Devri Anadolu'sunda İdeolojinin Kente Sirayeti ve Kurumsal Kentler ", *I. Uluslararası Anadolu Uygarlıkları Sempozyumu*, Muğla 22-23 Ekim 2015.

3 Schachner, *agt.*, s. 666.

4 Schachner, *agt.*, s. 668-672.

5 Peter Neve, "Hitit Krallığı'nın Başkenti Hattuşa'da Konut", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996., s. 99-115.

6 Dirk Paul Mielke, "Die Grabungen an der Südspitze", *Untersuchen in Kuşaklı 2000, Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft* 133, (2001a), s. 241.

7 Hitit Devleti, yerel halkın yaşam alanlarını ele geçiren fetihçi bir grup/hanedan tarafından idare edildiği ileri sürülmektedir. Konuya ilişkin daha geniş bilgi için bkz. Hans G. Güterbock, "Authority and Law in the Hittite Kingdom", *Journal of the American Oriental Society*, S. 17 (1954), s. 16-24. Hitit kentlerindeki bu nitelikleri Alishar ve Troya VI. ve VII. tabakalarda görmek mümkündür. Roland L. Gorny, "Alishar Höyük in the Late Second Millennium B.C." *Proceedings of the Second Congresso Internazionale Di Hittitologia*, Pavia, Italy June 28-July 2, 1993., Gianni Iuculano (1995), s. 159-171. Manfred Korfmann, "Çanakkale Boğazı'nda Troia Kalesi ve Aşağı Kenti", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999., s. 83-98. Ralf Becks, "Troia, Son Tunç Çağı", *Arkeo Atlas*, S. 3, (2004), s. 70-77.

olması beklenir. Hititçede “ticaret/pazar yeri” anlamına gelen *happira/happiri/happiriya*”nın⁸ aynı zamanda kent anlamında kullanılması bir örnek teşkil edebilir.⁹ Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’nden kalma bir alışkanlığın ürünü olabilecek bu kelime kentlerdeki üretim, depolama ve satışın yapıldığı yerler olduğuna işaret etmektedir. Ancak dönem yerleşimleri Hitit Çağı’ndan farklı olarak büyük oranda konutlardan (bir kısmı aynı zamanda üretim ve depolama maksatlı olarak kullanılmış olsa da) oluşmaktadır¹⁰ ve bu açıdan Hitit Çağı’ndaki yerleşimlerden ayrılır.

Hitit Çağı Anadolu kentlerindeki yerleşim tipolojisi hakkında kısmen filolojik çoğunlukla da arkeolojik kaynaklar bilgi sağlanmaktadır. Hititçe çivi yazılı metinlerden dolayı da olsa devletin bir yerleşim politikası güttüğü izlenimi edinilmektedir.¹¹ Metinlerde kentlerin tahkimatı,¹² nüfus hareketliliği¹³ ve yerleşim türleri¹⁴ hakkında az sayıda bilgi bulunmaktadır.¹⁵ Bu nedenle konuya ilişkin arkeolojik bulgular daha tatmin edici düzeydedir.

Boğazköy-*Hattuša* yaklaşık yüz seksen hektarlık bir alanı kaplamaktadır ve eski yerleşim alanı olan Aşağı Kent ve Yukarı Kent’ten oluşur. İlk ve Orta Tunç Çağı’nda gelişmiş bir yerleşim düzenine sahip olan kentte¹⁶, Orta Tunç Çağı’nın sonlarına doğru geniş çaplı bir planlama ile birlikte iyi organize edilmiş ve tüm kenti kapsayan bir imar programının gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda

- 8 Kent anlamına gelen *happir(iy)a* kelimesi iş, ticaret, ücret manasındaki *happir/happar* kelimesinden türemiştir. Jaan Puhvel, *Hittite Etymological Dictionary*, S. 3, H, Trends in Linguistic Documentation 5, Berlin 1991., s. 125-128.
- 9 Kültepe III. ve IV. tabakalar Hitit öncesi Orta Anadolu kent karakteristiğini yansıtmaktadır. Değerlendirme ve kaynakça için bkz. Korfmann, agm., s. 91-92.
- 10 Tahsin Özgüç, "The Art and Architecture of Ancient Kanish", *Anatolia*, S. 8 (1964), s. 27-48.
- 11 Dirk Paul Mielke, "Hittite Settlement Policy", *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2007., s. 13-27.
- 12 KBo 3.57 Ay. III 7-18. KUB 40.61 + KUB 13.28 9-10.
- 13 KUB 19.11 IV 12-16. KUB 21.29 Öy. I 11-19. HKM 10 1-13.
- 14 Bo 86/299 II 77-81.
- 15 Yerleşimlerin büyüklükleri ayırt edilmeksizin kent ve köy için URU determinatifi kullanılması konunun daha iyi tahlil edilmesini engellemektedir. del Monte, G. F., Tischler, J., *Die Orts und Gewässernamen der Hethitischen Texte*, Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes VI, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 1978. G. F. del Monte, *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte*, Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes VI/2, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 1992.
- 16 Andreas Schachner, "Hititler Öncesi Boğazköy", 2. *Çorum Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu*, (Mayıs 2012 Çorum) 2012, s. 83-102.

kentin kuzeybatı yamacında tahıl deposu ve sur inşası başlamıştır. Aynı dönemde Yukarı Şehrin güneybatısında büyük miktarda stokun depo edilebileceği toprakaltı tahıl deposu oluşturulmuştur.¹⁷ Yine bu dönemde kentin hisarı olan Büyükkale¹⁸ ve depo alanları olan Büyükkaya¹⁹ genişletilmiştir. Eski Hitit dönemine kadar organik bir gelişim gösteren kent, Hitit hanedanının ideolojik fikirlerine göre oluşan bir metropole dönüşmeye başlamıştır.²⁰ Boğazköy'deki bu değişim Hitit Devleti'nin siyasi varlığı sürene dek devam etmiş ve devlet ile birlikte sona ermiştir.

Boğazköy-*Hattuša*'da pek çok idari, dini ve ekonomik yapı inşa edilmiştir. Ancak bunların ortak noktası hepsinin devletin güdümünde çalıştırılıyor olmasıdır. Büyük Kralın ikameti olan ve Hititçe metinlerde É.GAL/Büyük Ev²¹ olarak adlandırılan Büyükkale oldukça iyi korunan bir yapı topluluğuydu²². Başkentteki merkezi sarayın dışında merkezi idareye bağlı pek çok kentte É.GAL yapıları bulunmakta ve başkentteki sarayın küçük birer temsili olarak varlık gösterir ve çalışırdı.²³ Bölgesel saraylar, zincirin tepesinde başkent yer aldığı vergi toplama, depolama ve dağıtım merkezleri olarak ekonomik bir kurum gibi faaliyet gösterirdi.²⁴ Boğazköy-*Hattuša* kent sınırları dâhilinde çok sayıda tapınak yer almaktadır.²⁵ Aşağı

17 Schachner, *agt.*, 665.

18 Kurt Bittel, *Hattusha: The Capital of Hittites*, Oxford University Press, New York 1970., s. 63-90

19 Peter Neve, "Die Ausgrabungen in Boğazkoy- Hattuša 1993". *Archäologischer Anzeiger*, S. 3 (1994), s. 294-312. Jürgen Secher, "Die Ausgrabungen in Boğazkoy- Hattuša 1994". *Archäologischer Anzeiger*, S. 4 (1995), s. 600-604.

20 Schachner, *agt.*, 667.

21 Hans. G. Güterbock, "The Hittite Palace." *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of Hans G. Güterbock, Assyriological Studies, n. 26, The Oriental Institute of the University of Chicago, (1997), s. 75-79.*

22 Saray güvenliğinden sorumlu görevlilerin talimat metinlerine ilişkin olarak bkz. Albrecht Goetze, "Hittite Instruction, Instructions for Palace Personnel to Insure the King's Purity", *Ancient Near Eastern Texts Related to the Old Testament*, (1969), s. 207.

23 Alfonso Archi, "L'Organizzazione Amministrativa Ittita e il Regime delle Offerte Culturali", *Oriens Antiquus*, S. 12, (1973), s. 209-226.

24 Başkentteki büyük kralın eyaletlere yönetici olarak göndermiş olduğu Bêl Madgaltı isimli bu işi organize eden kişilerdi. Bêl Madgaltı talimat metinleri için bkz. Einar von Schuler, "Hethitische Dienstleistungen", *Archiv für Orientforschung, Beiheft S. 10*, (1967), s. 36-65. Ayrıca ¹⁶AGRIG olarak isimlendirilen ve devletin genelinden saray adına üretilen ürünleri toplayan, depolayan ve dağıtan bir görevli grubu daha vardır. Itamar Singer, "The Agrig in the Hittite Texts", *Anatolian Studies*, S. 34, (1984), s. 97-127.

25 Hattuša'da son tapınak 1989 yılındaki kazılar sonucunda P. Neve tarafından ortaya çıkarılmıştır. Peter Neve, "Boğazköy-Hattuša 1989 Kazı Mevsimi Sonuçları", *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, S. I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara (1990a), s. 230.

Kent'te yer alan Büyük Tapınak dünyevi ve manevi yaşamın birlikte sürdürüldüğü toplamda üç ana mekândan oluşmaktadır. Yapının merkezinde kült binası yer alırken dört bir yanında depolar bulunmaktadır. Bu iki yapı gurubunun hemen karşısında ise atölyeler inşa edilmiştir. Kült binası, kompleksin kapladığı toplam alanın %18'ine denk düşmektedir. Kalan kısım ise üretim ve depolama işlemleri için kullanılıyordu. Depolar toplamda seksen iki oda olup on iki bin m²'lik bir alanı kaplamaktadır.²⁶ Ancak depoların en az iki katlı olduğu düşünülmektedir.²⁷ Söz konusu hacim dikkate alındığında Büyük Tapınak'ın depolarının tapınağın ihtiyaçlarını karşılamamın çok ötesinde olduğu ve bu nedenle devlet hazinesi amaçlı kullanılmış oldukları düşünülebilir.²⁸ Bu doğrultuda tapınakların ekonomik manada sarayın idari sistemine entegre oldukları söylenebilir. Kült yapısı ve onu çevreleyen atölyelerin karşısında, metinlerde É.GIŞ.KIN.TI/İş Evi olarak geçen atölyeler bulunur. Yapıda yaklaşık iki yüz sekiz personelin çalıştığı ve üretim yaptığı anlaşılmaktadır.²⁹ Söz konusu bu üretimin sadece tapınak ihtiyaçları çerçevesinde olup olmadığını söylemek zordur. Ancak hem atölyelerin boyutu hem de resmi ve dini yönetimin birbirinden ayrılmamış olması bu atölyelerin de devlet adına çalıştıklarını düşündürmektedir. Bir çeşit tapınaklar mahallesi olarak

26 Peter Neve, "The Great Temple in Boğazköy-Hattusa", *The Annual of the American Schools of Oriental Research*, S. 57 (2000), s. 84.

27 Kurt Bittel, *age.*, s. 45. R. Nauman'a göre dört kata kadar çıkabilmekteydi. Rudolf Nauman, *Eski Anadolu Mimarlığı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985., s. 489. Büyük Tapınak'ın depolarında pithos adı verilen ve 700 ile 1300 litre arasında gıda malzemesi alabilen büyük boyutlu küplerde bulunmuştur. İlk yapıldığı halinde yaklaşık 190 küp olduğu düşünülmektedir. Horst Klengel, "Zur Ökonomischen Funktion der Hethitischen Tempel", *Studi Miceneied Egeo-Anatolici*, S. 16, (1975), s. 184.

28 Hans G. Güterbock, "The Hittite Temple According to Written Sources." *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of Hans G. Güterbock, Assyriological Studies*, S. 26, *The Oriental Institute of the University of Chicago*, s. 83. Büyük Tapınak arşivinin bir kısmının siyasi içerikli olması söz konusu görüşü destekler niteliktedir. Klengel, *agm.*, s. 183. Ayrıca tapınaklardaki işlerin aksamaması adına bizzat kral tarafından yazdırılmış direktif metinlerinde çiftçilikten zanaatkârlığa ve depolanan malların güvenliğine kadar pek çok uyarılar ve ihmal durumundaki cezalar yer almaktadır. İlgili metinler için bkz. Aygül Süel, *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1985. Aygül Süel, "Belgelere Göre Hitit Tapınakları Nasıl Korunuyordu?", *X. Türk Tarih Kongresi*, C II (1990), s. 515-522.

29 Horst Klengel, "Handwerker im Hethitischen Anatolien", *Altorientalische Forschungen*, S. 23, (1996), s. 272. Benzer bir işliğin Karahna kentinde de bulunduğu bilinmektedir. Lokalizasyonu henüz yapılamamış bu küçük kentin tapınağına bağlı olarak çalışan iki yüz beş personelinin olduğu anlaşılmaktadır. İlgili metinler için bkz. Muhibbe Darga, *Karahna Şehri Kült-Envanteri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1973. Her iki kentte de sadece tapınaklarda çalışan nüfusun aileleri ile birlikte kent sınırları dahilinde yaşıyor olmaları şuan için görülen Hitit kentlerindeki alanlar itibarıyla zordur. Bu nedenle mesken alanlarının kent dışında aranması gerekmektedir.

da adlandırılabilen Yukarı Kent bölgesi bilinenin aksine Eski Hitit Dönemi'nden beri kent alanının bir parçası olmuştur.³⁰ Ancak arazideki asıl yapılaşmanın MÖ 13. yüzyıl sonlarında kente dini karakter kazandırma gayretlerinin bir sonucu olarak gerçekleştiği düşünülmektedir.³¹ Boğazköy-*Hattuša*'nın en karakteristik özelliklerinden birisi de kentin silolarıdır. Kentteki siloların kapasiteleri seksen ile dört yüz ton arasında değişebilmekteydi. Kuzeybatı yamaçtaki büyük silo beş bin,³² Büyükkaya ise iki yüz altmış ton kapasiteye sahipti.³³ Kentin tapınak depoları hariç toplam silo kapasitesi yaklaşık on bir bin ton olarak hesaplanmıştır.³⁴ Böylesi bir ekonomik birikimin depolandığı kent elbette ki iyi korunuyordu.³⁵

Boğazköy-*Hattuša*'da sivil halkın yaşam alanları yok denecek kadar azdır. Kentteki ender konut örnekleri Aşağı Kent'te Büyük Tapınak'ın hemen batısında yer alır. Bu yapıların benzer istikamette inşa edilmiş olmaları belirli bir düzen ve toplumsal örgütlenmeye işaret etmektedir.³⁶ Konutların Büyük Tapınak'ın alanına dâhil edilmiş olması da dikkate alınarak onların tapınak görevlilerine tahsis edilmiş

- 30 Schachner, *a.gt.*, s. 661-691. Jürgen Seher, "Chronology in Hattuša: New Approaches to an Old Problem". *Strukturierung und Datierung in der hethitischen Archäologie. Voraussetzungen-Probleme-Neue Ansätze*. Internationaler Workshop, Istanbul November 26–27 2004., (2006a), s. 197–214.
- 31 Peter Neve, "Boğazköy-Hattusa 1985 Kazı Mevsiminin Sonuçları", *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1986., s. 235. Peter Neve, "Tanrılar ve Tapınaklar Kenti Hattuša", *Anadolu Araştırmaları*, S. 12, (1990b), s. 112-117. Aynı dönemde Hitit kralları da muhtemeldir ki zayıflayan otoriterleri güçlendirmek adına tanrısal semboller kullanmaya başlamışlardır. Dini kimliğini ön plana çıkarması kralın halk üzerindeki otoritesini artırmış olmalıdır. Albrecht Goetze, *Kleinasien*, Handbuch der Altertumswissenschaft, Kulturgeschichte des Alten Orients, München 1957., s. 88. Hitit Kral'ının taşıdığı sıfatlardan birisi *Güneşim*'dir. Bu unvan ile Göğün Güneş Tanrısı/Babilli Şamaş'a benzetilen kral adalet dağıtıcı özelliğini ön plana çıkarırdı. Kral sadece bu tanrısal unvanı taşımakla kalmıyor aynı zamanda onun gibi de giyiniyordu. Gary Beckman, "The Horns of Dilemma, or On the Divine Nature of Hittite King", *Organisation, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East*, Proceedings of the 54th Rencontre Assyriologique Internationale at Würzburg (2002), s. 605-610.
- 32 Jürgen Seher, 'Der althethitische Getreidesilokomplex', *Ergebnisse der Grabungen an den Ostteichen und am mittleren Büyükkale-Nordwesthang in den Jahren 1996-2000.*, (2006b), s. 45-84.
- 33 Jürgen Seher, "Hattuša/Boğazköy'ün Yerleşim Tarihine Yeni Katkıları: Büyükkaya Kazılarında Toplu Bakış", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, S. 3, (2000), s. 18.
- 34 Dirk Paul Mielke, *agm.*, s. 241. Bu kadar tahıl yaklaşık altmış bin kişiyi bir yıl doyurabilir. Hesaplama için bkz. Dirk Paul Mielke, Hittite Cities: Looking for a Concept. *Insights into Hittite History and Archaeology*, Colloquia Antiqua 2. Leuven, Peeters, (2001b) s. 176
- 35 İlgili metinler için bkz. Heinrich Otten, "Aufgaben eines Bürgermeisters in Hattusa", *Baghdader Mitteilungen*, S. 3, (1964), s. 91-95.
- 36 Nauman, *age.*, s. 378-381.1.

konutlar olduğu söylenebilir.³⁷ Bu nedenle konutları sivil halkın yaşam alanı olarak görmek doğru olamayabilir. Hititçe metinlerdeki birtakım ipuçlarından da hareketle sivil halkın kent sınırları dışında yaşadığı düşünülmektedir. Tapınak görevlilerine ilişkin direktif metinlerinde mesai bitimiyle birlikte; *nu nekuz mehünni hüdäk GAM paitten* “akşam zamanında derhal aşağıya gidiniz” (KUB 13.4 Öy. II 80) ve metnin devamında; *[nam]mašta kuitman DU[TU-uš šarā nuza hüdäk warap]du* “sonra [gün ağardığı] zaman o [derhal yıkan]sın ve o tapınakta bulunmak için d[erhal] yukarı çıksın” (KUB 13.4 Ay. III 1) ifadeleri geçer.³⁸ Metin yerinde aşağıya/bayır/eğim manasında kullanılan kelime Sumerce GAM=*katta*³⁹ ve yukarı/yukarıda/yukarıya manasında *šarā* kelimeleri geçer. Aşağı Kent’te ve hemen kent surlarının yanında bulunan bir tapınak için bu kelimelerin kullanılıyor olması, Büyük Tapınak’tan daha aşağıdaki bir yerleşmeyi ifade ediyor olmalıdır. Bu yerleşmenin de büyük ihtimalle bugünkü Boğazkale ilçesinin altında aranması gerekmektedir. O halde Hattuša’da Aşağı Kent ifadesinin, mevcut bölgeden daha aşağıdaki bir yerleşimi ifade ettiği ileri sürülebilir. Hitit Dönemi ile birlikte başlayan kentin yeniden tasarlanması sürecinde mesken bölgelerinin surlarla korunan alan dışında olması planlanmış olabilir.⁴⁰ Zira kentte yapılan jeofizik ölçümler, kentin kuzeydoğusundaki surların dışında Büyükkale ve Yazılıkaya arasında dış mahalleler olabileceğini göstermiştir.⁴¹ Bu durumda şu an için Aşağı Kent olarak bilinen alanın hem batı hem de doğu ve kuzeydoğu surlarının dışında mesken alanlarının olabileceği söylenebilir.

Kuşaklı-*Šarışsa* yaklaşık sekiz hektarlık alanı ile orta büyüklükte bir Hitit kentidir. Ancak kent Hitit Çağı’nda eyalet merkezi olarak kullanılmıştır. Yerleşim bir höyük niteliği taşımamakla birlikte MÖ II. binyılın ikinci yarısından itibaren üst düzey bir planlama ile kurulmuştur.⁴² Kentteki dominant yapı, akropol bölgesinde yer

37 Neve, agm., s. 107.

38 Süel, *age.*, s. 52-54.

39 Wolfram von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, Band I, Otto Harrosowitz, Wiesbaden 1956., s. 435.

40 Hattuša’daki diğer konut örnekleri Yukarı Kent’tedir. Anca bu konutlar devletin çöküş süreciyle birlikte güvensizleşen ortam yüzünden sivil halkın surlarla korunan bu bölgeye akın etmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Neve, agm., s. 107-108.

41 Andreas Schahner, “Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 2007”, *Archäologischer Anzeiger*, S. 1 (2008), s. 142-146.

42 Andreas Müller-Karpe, “Remarks on Central Anatolian Chronology of the Middle Hittite Period,” *The Synchronisation of Civilizations in the Eastern Mediterranean in the Second Millennium B.C. Contributions to the Chronology of the Eastern Mediterranean*, S. 4, Wien 2003., s. 385-388. Andreas Müller-Karpe, “1999-2001 Yıllarında Kuşaklı-Sarışsa’da Yapılan Kazı ve Araştırmalar”, *XXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları,

alan ve C binası olarak da adlandırılan tapınaktır. Yapının *Şarišša*'nın Fırtına Tanrısı'na adandığı düşünülmektedir. Tapınak, Boğazköy-*Hattuša*'nın Büyük Tapınak'ından sonra ekonomi ve din anlayışının birlikte yaşadığı ikinci önemli örnektir. En az yüz on odaya sahip olan yapının bir bölümü üretim ve depolama maksatlı kullanılmaktaydı.⁴³ Yapının tüm bodrum katının hububat, çeşitli objeler ve malzemelerin depolanmasında kullanıldığı düşünülmektedir.⁴⁴ Bir bölümünün de bira imalathanesi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.⁴⁵ Kentin kuzey terasında ikinci bir tapınak daha yer almaktadır. Yapının planı Boğazköy-*Hattuša* tapınaklarıyla benzerlik göstermektedir.⁴⁶ Batı terasta ise akropole yakın bir alanda resmi nitelikte olduğu düşünülen ve içinde bir arşiv ele geçen A binasının bulunduğu yapılar (B, D, F binaları) yer alır. Bu yapıların hemen alt kısmında görevlilere ait konutlar bulunmaktadır. Kentin güney bölgesinde ise yaklaşık yedi yüz yirmi ton tahıl kapasiteli ve benzerleri Boğazköy-*Hattuša*'da görülebilecek silo kompleksi yer almaktadır.⁴⁷ Kentin eyalet merkezi olarak genel nitelikleri bakımından Hitit başkenti Hattuša'yı andırdığı söylenebilir.

Kuşaklı-*Şarišša* yerleşiminde surla korunan alanda mesken yapılar bulunamamıştır. Ancak yapılan jeofizik ölçümler kentin surları dışında mahalleler olabileceğini göstermektedir.⁴⁸ Bu durumda kentte mesken alanı olabilecek bir Aşağı Kent'in varlığı söz konusu olabilir.

Maşat Höyük-*Tapigga* bir hisar ve Aşağı Kent olarak adlandırılan iki kısımdan oluşan nispeten küçük bir yerleşimdir. Ancak kent, Büyük Kral'a hizmet eden

---

Ankara (2002a), s. 437. Dirk Paul Mielke, "Die Keramik vom Westhang", *Kuşaklı-Sarissa*, Band 2, Rahden /Westf:Verlag Marie Leidorf, 2006. Andreas Müller-Karpe-Vuslat Müller-Karpe, Andreas Schrimpf, "Geometrie und Astronomie im Stadtplan des hethitischen Sarissa", *Mitteilungen der Deutsches Orient-Gesellschaft*, S. 141, (2009), s. 45-64.

43 Andreas Müller-Karpe, "1999-2001 Yıl. Kuş.-Sar. Yap. Kazı ve Ar.", s. 438.

44 Andreas Müller-Karpe, "Kuşaklı 1998 Yılı 6. Kazı Çalışmaları Hakkında Ön Rapor", *XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara (1999a), s. 310.

45 Andreas Müller-Karpe, "Kuşaklı-Sarissa'da Büyük Tapınağın Bira İmalathanesi", *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, (2005), s. 555.

46 Andreas Müller-Karpe, "Kuşaklı-Sarissa: A Hittite Town in the "Upper Land", *Recent Developments in Hittite Archaeology and History. Papers in Memory of Hans G. Guterbock*, Winona Lake, Ind., Eisenbrauns, (2002b), s. 150.

47 Mielke, Hittite Cities: Looking for a Concept, s. 176.

48 Andreas Müller-Karpe, "Untersuchungen in Kuşaklı 1998", *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft*, S. 131, (1999b), s. 97-108.

Eyalet Valisi'ne (*bēl madgaltu*) ait büyük boyutlarda bir saraya sahiptir.⁴⁹ Kentin en önemli yapısı olan saray, bugün için tespit edilen kent sınırlarının neredeyse beşte birlik bir kısmını kaplamaktadır. Sarayın bodrumu arşiv ve depo olarak kullanılmıştır. Depo yapıları Boğazköy-*Hattuša*'daki Büyük Tapınak'ın depolarını andırır. Arşivin çoğu ise Büyük Kral'ın kentteki temsilcilerine göndermiş olduğu mektuplardan oluşmaktadır. Bu mektuplarda idari tavsiyelerin yanı sıra hasat ve tarla listeleri ile güvenlik bilgileri yer almaktadır.⁵⁰ Bu bağlamda Maşat Höyük-*Tapigga*'daki sarayın bölgenin ekonomik ve siyasal yaşamının merkezini temsil ettiği söylenebilir. Saray sadece idari değil aynı zamanda ekonomik faaliyetlere ilişkin kısmen depolama ancak büyük ölçüde sevk edici bir rol üstelenmiş olmalıdır.

Maşat Höyük-*Tapigga* sarayının idari olduğu kadar dini yönleri de olabilir. Sarayın mimarisi Boğazköy-*Hattuša* ve Alacahöyük'deki dini yapıları andırmaktadır.⁵¹ Yapının batı cephesinde büyük boyutlarda sunaklı bir bina bulunmaktadır.⁵² Kenti çevreleyen sur yapısı ve sivil mimariye ilişkin ise bir ize rastlanmamıştır.

Alacahöyük yerleşimi eğer gerçek sınırları bugünkü halinden ibaret ise yaklaşık beş hektarlık alanıyla küçük bir kent özelliği gösterir. Alacahöyük'ün en dikkat çeken yapısı saray-tapınak⁵³ olarak değerlendirilir ve yerleşimin doğusunu tamamen kaplamaktadır. Yapının büyük tahıl siloları mevcuttur.⁵⁴ Bu yapı dışında Boğazköy-*Hattuša*'nın büyük silo binalarıyla yapısal ve işlevsel açıdan benzerlik gösteren

49 Tahsin Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar=Excavations at Maşat Höyük and Investigations in its Vicinity*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1978., s. 3-17. D. P. Mielke sarayın bugünkü alanından iki kat daha geniş olduğunu ifade etmektedir. Dirk Paul Mielke, "Key Sites of the Hittite Empire", *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: 10,000-323 BCE*, Oxford University Press, Oxford 2011., s. 1045.

50 Söz konusu metinler için bkz. Sedat Alp, *Maşat-Höyük'de Bulunan Çivi Yazılı Hitit Tabletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Dizi, Ankara 1991.

51 Tahsin Özgüç, "Excavations at the Hittite Site, Maşat Höyük: Palace, Archives, Mycenaean Pottery", *American Journal of Archaeology*, S. 84, no. 3, (1980), s. 308.

52 Yapıya ilişkin olarak bkz. Tahsin Özgüç, *Maşat Höyük II: Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit merkezi=A Hittite Center Northeast of Boğazköy*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982., s. 8-11.

53 Yapı her ne kadar ilk izlenimde tapınak olarak değerlendirilmişse de ilerleyen süreçte saray-tapınak olabileceği ileri sürülmüştür. Hamit Zübeyr Koşay, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alacahöyük Kazısı, 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1966. Yapıya ilişkin bir değerlendirme için bkz. Hatçe Baltacıoğlu, *Alacahöyük Geç Tunç Çağı Yapı Kompleksinin (Saray, Saray-Tapınak, Tapınak) Tanımı*, Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Araştırmalar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, (2008), s. 23-39.

54 Çınaroğlu, Aykut, Elif Genç. "Alaca Höyük ve Alaca Höyük Hitit Barajı Kazıları 2002", *XXV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003., s. 280-281.

yapılar vardır.⁵⁵ Ayrıca maden işlemeyle ilişki olduğu düşünülen bir de atölye tespit edilmiştir.⁵⁶ Atölyenin küçümsenmeyecek derecede üretim kapasitesine sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁷ Saray-tapınağa yakınlığı sebebiyle de yerel halktan ziyade krali hizmete yönelik olduğu düşünülmektedir.⁵⁸ Bugün için görülen kent alanında resmi yapılaşmanın dışında bina bulunmamaktadır. Üstelik kent halkının yerleşimine ait olabilecek bir mekân da söz konusu değildir. Bu nedenle surların dışında bir yerleşimin Alacahöyük'te olması muhtemeldir.⁵⁹

Boğazköy-*Hattuša*'nın kuzeydoğusunda bulunan Ortaköy-*Şapinuwa* idari, askeri ve dini yönden önemli bir yerleşimdir. Yerleşimin en dikkat çeken yapısı A binasının yapımının şehrin kurulmasından sonra olduğu ve tasarım kapsamında binanın yerinin özenle seçildiği anlaşılmaktadır.⁶⁰ Kentin hâkim noktasına inşa edilen yapı dört metreyi bulabilen bir dolgu alan üzerine inşa edilmiştir. Yapının sadece bodrum katı bugüne ulaşabilmiştir. Anıtsal ölçüleri ve konumu sebebiyle yapının idari/hizmet amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir.⁶¹ Yapı içerisinde ele geçen çivi yazılı bir arşiv bu kanıyı güçlendirmektedir.⁶² Kentin diğer anıtsal yapısı B

55 Çınaroğlu, Aykut, Elif Genç, "Alaca Höyük 1999-2000 Yılı Kazı Çalışmaları", *XXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2001., s. 430.

56 Çınaroğlu, Aykut, Elif Genç, "Alaca Höyük 2001 Yılı Kazı Çalışmaları", *XXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002., s. 511-512.

57 Çınaroğlu, Aykut, Elif Genç, "2004 Yılı Alaca Höyük ve Alaca Höyük Barajı Kazıları", *XXVII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2005., s. 1-2.

58 Çınaroğlu, Aykut, Elif Genç, "2005 Yılı Alaca Höyük Kazısı", *XXVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006., s. 307-308. Atölye daha yeni tespitlerle M.Ö. II. binyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmektedir. Çınaroğlu, Aykut, Elif Genç, "2009 Yılı Alaca Höyük Kazıları", *XXXII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010., s. 185.

59 Alacahöyük kazı ekibi kentin güneybatı bölgesinde mesken alanlarının olduğu bir Aşağı Kent alanının var olabileceğini düşünmektedir. Höyük dışında yüzeyde görülebilen mimari elemanların tarihlendirilmesi ve ilgili alandaki sondaj çalışmalarının ilerleyen yıllarda yapılması konu hakkında daha geniş bilgi sunacaktır.

60 Mustafa Süel, "Ortaköy-Şapinuwa Hitit Şehri", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, (Çorum 16-22 Eylül 1996), (1998), s. 559-572.

61 Aygül Süel, "Ortaköy-Şapinuwa", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, S. 1, (1998), s. 41.

62 Aygül Süel, "Ortaköy-Şapinuwa Arşivleri", *1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara 1997., s. 93-99.

binasıdır. Yapı yaklaşık iki yüz ton malı depolayabilmektedir.⁶³ Binanın ticari maksatla inşa edilmiş olduğu ve burada malların saklandığı, sergilendiği ve satışa sunulduğu ileri sürülmektedir.⁶⁴ Kentin diğer iki yapısı ise C ve D binalarıdır. Her iki yapının da dini maksatlarla inşa edildikleri düşünülmektedir.⁶⁵ Özellikle D binası Hitit dünyasında yenilik sayılabilecek bir kısım özelliklere sahiptir.⁶⁶

Ortaköy-Şapinuwa'nın sınırları tam olarak belirlenememiştir.⁶⁷ Geniş bir alanı kapladığı düşünülen kentin tasarımına ilişkin şu an için katı cümleler kurmak zordur. Kentin benzer nitelikte dini ve idari özellikler gösteren Hitit kentleri gibi yüksek nüfusa sahip olması gerekmektedir. Ancak bu nüfusun kent sınırları dışında yaşıyor olduğu düşünülmektedir.⁶⁸

Hititçe çivi yazılı metinlerde geçen ve lokalizasyonu yapılabilen nadir yerlerden birisi olan Kayalıpınar'ın, kazılarda ele geçen az sayıdaki filolojik malzemeye rağmen Hititçe metinlerde geçen Şamuha olduğu anlaşılmıştır.⁶⁹ Yerleşimin planına ilişkin değerlendirme yapılabilecek yeterli veri olmamasına rağmen, MÖ. III. binden II. bine geçişte ufak bir köy olduğu ve Orta Tunç Çağı'na denk gelen Hitit Dönemi'nde yerleşimin kentsel karakter kazandığı saptanmıştır.⁷⁰ Zira Hitit Çağı

63 Mustafa Süel, "Ortaköy-Şapinuwa 'B' Binası", *In Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie, (4-8 Oktober 1999), Studien zu den Boğazköy-Texten*, S. 45, (2000) s. 684.

64 Mustafa Süel, *Bir Hitit Başkenti Ortaköy-Şapinuwa*, Uyum Ajansı, Ankara 2008., s. 27.

65 Değerlendirme için bkz. Aygül Süel; Mustafa Süel, "2002 Yılı Ortaköy-Şapinuwa Kazı Çalışmaları", *XXV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003., s. 229-234. Aygül Süel, "Ortaköy-Şapinuwa Ören Yeri 2003 Yılı Çalışmaları", *XXVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2004., s. 243-250.

66 Yapıya ilişkin olarak bkz. Mustafa Süel, "Ortaköy-Şapinuwa 'D' Yapısı, Hitit Dini Mimarisine Değişik Bir Yorum", *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, (Çorum 02-08 Eylül 2002)*, (2005), S. 687-700.

67 Kazı ekibi kentin alanını 9 km² olarak belirlemiştir. Aygül Süel, "Ortaköy-Şapinuwa, Recent Developments in Hittite Archaeology and History", *Papers in Memory of Hans G. Guterbock*, Winona Lake, Ind., Eisenbrauns, (2002), s. 165.

68 Aygül Süel, "Ortaköy-Şapinuwa", s. 38.

69 Elisabeth Rieken, "Ein Kultinventar für Şamuha aus Şamuha und andere Texte aus Kayalıpınar", *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft*, S. 14 (2014), s. 43-54.

70 Vuslat Müller-Karpe, Andreas Müller Karpe, "Kayalıpınar/Samuha'da Yapılan Kazı Çalışmaları", *XXXVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017., s. 300, 304. Vuslat Müller-Karpe-Andreas Müller-Karpe, "Kayalıpınar'da Yapılan Araştırmalar", *XXIX. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2012., s. 407-418.

yerleşimde çok büyük değişiklikleri birlikte getirmekte ve yerleşmenin gelişiminde belirgin bir kırılma noktasını oluşturmaktadır.

Hititçe çivi yazılı metinlerde geçen *Zippalanda* kenti ile eşitlenmek istenen ve az sayıda Hititçe metnin gün ışığına çıkarıldığı Uşaklı Höyük'te⁷¹ ilk ve başlıca kentleşme evresi Orta ve Geç Tunç Hitit Çağı'nda başlamış, bu dönemde kent genişletilmiş ve bir surla çevrilmiştir.⁷² Kent farklı kullanım amaçlarına sahip iki farklı yerleşim alanından oluşmaktadır. Teras alan üzerine kurulmuş olan kentin doğu bölümü muhtemelen ilk yerleşim alanıdır. Daha geniş bir yerleşim alanını oluşturan Batı ve Kuzeybatı bölümleri ise çöküntü bir yapıya sahiptir. Höyük ise kazıların da gösterdiği üzere Hitit Dönemi'nde büyük çaplı idari binaların inşa edildiği bir alandır.⁷³

Kaman-Kalehöyük hem Asur Ticaret Kolonileri hem de Eski Hitit Dönemi'nde önemli bir yerleşim alanıydı.⁷⁴ Eski Hitit'e tarihlenen ve höyüğün merkezinde bulunan silolar⁷⁵, Kaman-Kalehöyük'ün bölgenin erzakının vergi olarak toplandığı bir merkez olduğunu göstermektedir. Zira silolardaki erzak sadece Kalehöyük'ün gelmemiştir. Kazı başkanına göre, yerleşimin sahip olduğu surun inşa edilme nedeni de söz konusu toplanan verginin güvenliğidir.⁷⁶

71 Stefania Mazzoni, Anacleto D'Agostino, Valentina Orsi, "Kuşaklı 2008 Survey Season (Yozgat-Sorgun): 1st Preliminary Report", *XXVII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010., s. 333-342. Giulia Torri, *Epigraphic evidence about Zippalanda*, The Uşaklı Höyük Survey Project (2008-2012). A final report. Firenze University Press, Firenze 2015., s. 365-367.

72 Stefania Mazzoni, Giulia Torri, Anacleto D'Agostino, Valentina Orsi, *Uşaklı Höyük'te Yürütülen Arkeolojik ve Filolojik Araştırmalar*, Bozok Üniversitesi I. Uluslararası Bozok Sempozyumu (05-07 Mayıs 2016), Yozgat, Bozok Üniversite Yayınları, Bildiri Kitabı, Yozgat 2016., s. 43. Stefania Mazzoni, F. Pecchioli Daddi, *The Uşaklı Höyük Survey Project (2008-2012). A final Report*, (*Studia Asiana 10*), Firenze University Press, Firenze 2015., s. 9.

73 Stefania Mazzoni, Anacleto D'Agostino, Valentina Orsi, "Uşaklı 2010 Survey Season (Yozgat)". *XXIX. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2012., s. 317-333. Stefania Mazzoni, F. Pecchioli Daddi, *The Uşaklı Höyük Survey Project (2008-2012). A final Report*, (*Studia Asiana 10*), Firenze University Press. Firenze 2015., s. 30.

74 Sachihiro Omura, "1990 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1992., s. 234. Sachihiro Omura, 2000 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları, *XXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002., s. 392.

75 Andrew Fairbairn, "Crop Storage at Kaman-Kalehöyük: Some preliminary observations. Kaman-Kalehöyük, *Anatolian Archaeological Studies*, S. 14, (2005), s. 131, 133.

76 Sachihiro Omura, "2007 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", *XXX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 3,

Yassihöyük'te 2009 senesinde başlayan kazı çalışmaları höyüğün Erken ve Orta Tunç devirlerindeki kullanımını göstermiştir.⁷⁷ Ancak höyükteki yerleşim kronolojisinin kırılma noktalarına ve yerleşim planına ilişkin yeterli veri henüz elde edilememiştir.

Zengin Eski Hitit dönemini buluntusu veren Eskiyyapar'ın Orta ve Hitit İmparatorluk Çağlarında önemli bir merkez olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁸ Höyükte Eski ve Orta Hitit Dönemi'ne tarihlenen kayda değer büyüklükte idari ve dini yapılar tespit edilmiştir.⁷⁹ Höyüğün doğusundaki düz alanda ise Hitit mahallelerinin veya konutlarının yer aldığı düşünülmekte ve eğer var ise Aşağı Kent'in bu kesimde araması gerektiği ileri sürülmektedir.⁸⁰

Eskiyyapar'ın batısında yer alan Hüseyindede, Boyalı ve Fatmaören höyüklerinin her ne kadar bir koruma duvarı ile çevrelendikleri tespit edilmemiş olsa da varlığı anlaşılmış olan Hitit yapılarının Hititlerin bölgesel yöneticilerine ait oldukları düşünülmektedir.⁸¹

Az sayıda da olsa şimdiye kadar en batıdaki Hititçe filolojik malzemenin bulunduğu Büklükale'nin önemli bir Hitit kenti olduğu düşünülmektedir.⁸² Kent her ne kadar Asur Ticaret Kolonileri izleri taşıyor olsa da gelecekteki çalışmalar da Hitit dönemini daha da çok görmek mümkün olacaktır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008. s. 197-205. (201).

- 77 Masako Omura, "Yassihöyük Excavations First Five Seasons 2009-2013," *Anatolian Archaeological Studies*, S. 19, (2016), s. 11-71.
- 78 Tunç Sipahi, "Hitit Çağında Eskiyyapar", *3. Çorum Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu*, Çorum Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Yayın No 10, (2013), s. 5-17 (5).
- 79 Tunç Sipahi, "2013 Çalışmalarının Işığında Eskiyyapar Kazıları", *4. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, Çorum Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Yayın No 13, (2014), s. 45-58. Sipahi, agm., s. 61-74.
- 80 Sipahi, 2013 Eskiyyapar Kazıları, s. 46.
- 81 Tunç Sipahi, "Çorum'un Batısında Hititlere Ait Yeni Yerleşimler", *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, C II, Ankara, (2010a), 725-736, s. 730. Boyalı Höyük A yapısının depo odaları dönemin tarımsal üretimi ve belki de vergilerin depolanması konusunda bilgi vermektedir. T. Sipahi, "2007 Yılı Boyalı Höyük Kazısı", *XXX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 2., Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008, s. 177-188. Tunç Sipahi, "2008 Yılı Boyalı Höyük Kazısı", *XXXI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 4, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, (2010b), s. 287-300. Omura, "2007 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", s. 201.
- 82 Kimiyoshi Matsumara, "Büklükale Kazıları 2015", *XXXVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s. 517-526. Omura, "2007 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", s. 201.

Sonuç

Hitit kent olgusundaki gelişmelerin kaynağını bulmak olası görünmemektedir. Ancak bu gelişmeleri Anadolu'da önceden var olan bazı geleneksel tekniklerin Hitit devletinin siyasi yapılanması ve Orta Anadolu'nun sorunlu coğrafyasına uydurulmasının bir neticesi olarak görmek mümkündür.

MÖ II. binyılın ikinci yarısından itibaren Hitit Devleti'nin Orta Anadolu coğrafyasında siyasi bir otorite sağlayamaya çalıştığı ve devletin merkezi yapısını güçlendirme eğilimde olduğu görülebilir.⁸³ Dönem Anadolu'sunun çok kültürlü yapısını ortak bir zeminde buluşturmak ve bu durumu siyasi otoritenin sürekliliği adına kullanabilmek için gayret sarf edildiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Hitit ve Luvi dilini yazıp okuyabilen memurlar devletin geneline yayılmış durumdaydı. Ortak bir ekonomik üretim ve depolama sistemi benimsenmişti. Belli başlı kentlerde kamusal ihtiyaçların karşılanması adına depo ve üretim alanları oluşturulmuştu. Yerel üretim desteklenmiş ve küçük ölçekli tarımı artırabilmek adına barajlar inşa edilmiş ve üretim vergi yoluyla merkez kentlerdeki kamusal depolarda toplanmış olmalıydı. Depolardaki hububat ise Orta Anadolu'nun değişken iklim şartlarından etkilenen tarımsal üretimi desteklemem amacıyla kullanılıyor olmalıydı.

Hitit kent olgusunda MÖ II. binyılın ortalarından itibaren görülen yenilikleri, Hititlerin siyasi yapılanmasına bağlı olarak, Anadolu'da ilk defa merkezleşmiş bir siyasi otoritenin çok sayıda insanın iş gücünü yönlendirebilmesinin bir sonucu olarak görmek gerekir. Zira Hitit Dönemi Anadolu toplumunda feodal toplumlarda olduğu gibi ekonomi ağırlıklı olarak çiftçi nüfus tarafından ayakta tutuluyor ve bu nüfusun kentlerde pek etkinliği olmuyordu.⁸⁴ Kent nüfusu ise yerleşim dokusunun bir neticesi olarak askeri, dini ve idari alanda çalışan ve artık toprağa bağlılığı daha düşük olan yeni işgücü sınıflarından oluşuyordu. Bu sınıfların temel ihtiyaçlarının karşılanması kentlerde oluşturulan, vergiler sayesinde dolan ve iyi korunan tahıl depoları sayesinde mümkün oluyordu. Bu döngü devletin istikrarı açısından önemli bir role sahipti.

Hitit Çağı Orta Anadolu kentlerdeki sivil nüfus sebebini bilemediğimiz bazı gerekçeler nedeniyle genellikle surla korunan alan dışında yaşıyor olmalıydı. Kentlerin inşası sırasında mesken bölgelerinin olduğu Aşağı Kent alanlarının planlandığı söylenebilir. Bu durumda sur dışındaki yerleşim alanlarının da kent

⁸³ Schachner, *agt.*, s. 672-673.

⁸⁴ Gideon Sjonberg, "Folk and 'Feudal' Societies", *American Journal of Sociology*, C 58, s. 3, (1952), s. 231-239.

sınırlarına dâhilinde incelenmesi yerinde olabilir. Hitit kentlerini bu nitelikleri itibariyle yerleşim-ticaret kentleri ile saray-tapınak kentlerinin bir karışımı olarak görmek yerinde olabilir.⁸⁵

Hitit Devleti'nin siyasi varlığının sona ermesi ile birlikte Orta Anadolu yerleşimlerde kent tipolojisinde yeni bir kırılma noktası görülmektedir. Zira Hitit dönemindeki kent karakteristiği Demir Çağı ile birlikte de Anadolu'daki kent dokusunu etkilemeden ortadan kalkmıştır.

85 Eski Yakın Doğu yerleşimleri açısından konuya ilişkin bir değerlendirme için bkz. Frank Kolb, *Die Stadt im Altertum*, Albatros, Münih 1984., s. 40 vd.

Kaynaklar

Alp, Sedat, *Maşat-Höyük’de Bulunan Çivi Yazılı Hitit Tabletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Dizi, Ankara 1991.

Archi, Alfonso, “L’Organizzazione Amministrativa Ittita e il Regime delle Offerte Culturali”, *OriensAntiquus*, S. 12, (1973), s. 209-226.

Baltacıoğlu, Hatçe, “Alacahöyük Geç Tunç Çağı Yapı Kompleksinin (Saray, Saray-Tapınak, Tapınak) Tanımı”, *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Araştırmalar*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, (2008), s. 23-39.

Beckman, Gary, “The Horns of Dilemma, or On the Divine Nature of Hittite King”, *Organisation, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East*, Proceedings of the 54th Rencontre Assyriologique Internationale at Würzburg, (2002), s. 605-610.

Becks, Ralf, “Troia, Son Tunç Çağı”, *Arkeo Atlas*, S. 3, (2004), s. 70-77.

Bittel, Kurt, *Hattusha: The Capital of Hittites*, Oxford University Press, New York 1970.

Çınaroğlu, Aykut; Elif Genç, “Alaca Höyük 1999-2000 Yılı Kazı Çalışmaları”, *XXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2001, s. 427-434.

Çınaroğlu, Aykut; Elif Genç, “Alaca Höyük 2001 Yılı Kazı Çalışmaları”, *XXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002, s. 511-513.

Çınaroğlu, Aykut; Elif Genç, “Alaca Höyük ve Alaca Höyük Hitit barajı Kazıları, 2002”, *XXV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003., s. 278-288.

Çınaroğlu, Aykut; Elif Genç, “2004 Yılı Alaca Höyük ve Alaca Höyük Barajı Kazıları”, *XXVII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2005., s. 1-6.

Çınaroğlu, Aykut; Elif Genç, “2005 Yılı Alaca Höyük Kazısı”, *XXVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006., s. 305-316.

Çınaroğlu, Aykut; Elif Genç, “2009 Yılı Alaca Höyük Kazıları”, *XXXII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010., s. 183-193.

Darga, Muhibbe, *Karahna Şehri Kült-Envanteri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1973.

Fairbairn, Andrew, "Crop Storage at Kaman-Kalehöyük: Some preliminary observations. Kaman-Kalehöyük, *Anatolian Archaeological Studies*, C. 14, (2005), s. 129-137.

Goetze, Albrecht, *Kleinasien*, Handbuch der Altertumswissenschaft, Kulturgeschichte des Alten Orients, München 1957.

Goetze, Albrecht, "Hittite Instruction, *Instructions for Palace Personnel to Insure the King's Purity*", *Ancient Near Eastern Texts Related to the Old Testament*, (1969), s. 207-210.

Gorny, R. L., "Alişar Höyük in the Late Second Millennium B.C." *Proceedings of the Second Congresso Internazionale Di Hittitologia* (Pavia, Italy (June 28-July 2, 1993): Gianni Iuculano (1995), s. 159-171.

Güterbock, Hans G., "Authority and Law in the Hittite Kingdom", *Journal of the American Oriental Society*, S. 17, (1954), s. 16-24.

Güterbock, Hans G., "The Hittite Palace." *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of Hans G. Güterbock*, *Assyriological Studies*, S. 26, The Oriental Institute of the University of Chicago, (1997), s. 75-79.

Güterbock, Hans G., "The Hittite Temple According to Written Sources." *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of Hans G. Güterbock*, *Assyriological Studies*, S. 26, The Oriental Institute of the University of Chicago, (1997), s. 81-86.

Klengel, Horst, "Zur Ökonomischen Funktion der Hethitischen Tempel", *Studi Micenei ed. Egeo-Anatolici*, S. 16, (1975), s. 181-200.

Klengel, Horst, "Handwerker im Hethitischen Anatolien", *Altorientalische Forschungen*, S. 23, (1996), s. 265-277.

Kolb, Frank, *Die Stadt im Altertum*, Albatros, Münih 1984.

Koşay, Hamit Zübeyr, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alacahöyük Kazısı, 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1966.

Korfmann, Manfred, "Çanakkale Boğazı'nda Troia Kalesi ve Aşağı Kenti", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999., s. 83-98.

Neve, Peter, “Boğazköy-Hattusa 1985 Kazı Mevsiminin Sonuçları”, *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1986., s. 233-251.

Neve, Peter, “Boğazköy-Hattuša 1989 Kazı Mevsimi Sonuçları”, *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara (1990a), s. 225-240.

Neve, Peter, “Tanrılar ve Tapınaklar Kenti Hattuša”, *Anadolu Araştırmaları*, S. 12, (1990b), s. 112-125.

Neve, Peter, “Die Ausgrabungen in Boğazkoy- Hattuša 1993”. *Archaeologischer Anzeiger*, S. 3 (1994), s. 289–325.

Neve, Peter, “Hitit Krallığı'nın Başkenti Hattuša'da Konut”, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996., s. 99-115.

Neve, Peter, “The Great Temple in Boğazköy-Hattusa”, *The Annual of the American Schools of Oriental Research*, S. 57, (2000), s. 77-89.

Mazzoni, Stefania; D'Agostino, Anacleto; Orsi, Valentina, “Kuşaklı 2008 Survey Season (Yozgat-Sorgun): 1st Preliminary Report”, *XXVII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s. 333-342.

Mazzoni, Stefania; D'Agostino, Anacleto; Orsi, Valentina; “Uşaklı 2010 Survey Season (Yozgat)”. *XXIX. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2012, s. 317-333.

Mazzoni, Stefania; Daddi, F. Pecchioli; *The Uşaklı Höyük Survey Project (2008-2012). A final Report*, (*Studia Asiana 10*), Firenze University Press, Firenze 2015.

Mazzoni, Stefania; Torri, Giulia; D'Agostino, Anacleto; Orsi, Valentina, *Uşaklı Höyük'te Yürütülen Arkeolojik ve Filolojik Araştırmalar*, Bozok Üniversitesi I. Uluslararası Bozok Sempozyumu (05-07 Mayıs 2016), Yozgat, Bozok Üniversite Yayınları, Bildiri Kitabı, Yozgat 2016, s. 42-53.

Matsumara, Kimiyoshi, “Büklükale Kazıları 2015”, *XXXVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s. 517-526.

Mielke, Dirk Paul, “Die Grabungen an der Sudspitze”, *Untersuchungen in Kuşaklı 2000, Mitteilungen der Orient Gesellschaft*, S. 133, (2001a), s. 237-43.

Mielke, Dirk Paul, "Hittite Cities: Looking for a Concept", *Insights into Hittite History and Archaeology*, Colloquia Antiqua 2. Leuven: Peeters, (2001b), s. 153-194.

Mielke, Dirk Paul, "Die Keramik vom Westhang", *Kuşaklı-Sarissa*, S. 2, Rahden/Westf., Verlag Marie Leidorf 2006.

Mielke, Dirk Paul, "Key Sites of the Hittite Empire", *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: 10,000-323 BCE*, (2011), s. 1031-1054.

del Monte, G. E., Tischler, J., *Die Orts und Gewässernamen der Hethitischen Texte*, Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes VI, Wiesbaden, 1978.

del Monte, G. F. *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte*, Wiesbaden Supplement, Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes VI/2, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden, 1992.

Müller-Karpe, Andreas, "Kuşaklı 1998 Yılı 6. Kazı Çalışmaları Hakkında Ön Rapor", *XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara (1999a), s. 445-466.

Müller-Karpe A., "Untersuchungen in Kuşaklı 1998", *Mitteilungen der Deutschen OrientGesellschaft*, S. 131 (1999b), s. 57-113.

Müller-Karpe Andreas, "1999-2001 Yıllarında Kuşaklı-Sarissa'da Yapılan Kazı ve Araştırmalar", *XXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara (2002a), s. 437-448.

Müller-Karpe, Andreas " Kuşaklı-Sarissa: A Hittite Town in the "Upper Land." In *Recent Developments in Hittite Archaeology and History. Papers in Memory of Hans G. Guterbock*, Winona Lake, Ind., Eisenbrauns, (2002b), s. 145-155.

Müller-Karpe, Andreas, "Remarks on Central Anatolian Chronology of the Middle Hittite Period," *The Synchronisation of Civilizations in the Eastern Mediterranean in the Second Millennium B.C. Contributions to the Chronology of the Eastern Mediterranean*, C 4, Wien, (2003), s. 385-394.

Müller-Karpe Andreas, "Kuşaklı-Sarissa'da Büyük Tapınağın Bira İmalathanesi", *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, (2005), s. 555-574.

Müller-Karpe Andreas; Müller-Karpe, Vuslat; Schimpf, Andreas, "Geometrie und Astronomie im Stadtplan des hethitischen Sarissa", *Mitteilungen der Deutsches Orient Gesellschaft*, S. 141, (2009), s. 45-64.

Müller-Karpe, Vuslat; Müller Karpe, Andreas, “Kayalıpınar’da Yapılan Araştırmalar”, *XXXIX. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2012, s. 407-418.

Müller-Karpe, Vuslat; Müller Karpe, Andreas, “Kayalıpınar/Samuha’da Yapılan Kazı Çalışmaları”, *XXXVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s. 297-316.

Nauman, Rudolf, *Eski Anadolu Mimarlığı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985.

Omura, Masako, “Yassıhöyük Excavations First Five Seasons 2009-2013,” *Anatolian Archaeological Studies*, S. 19, (2016), s. 11-71.

Omura, Sachihito, “1990 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları”, *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, c. 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1992, s. 319-336.

Omura, Sachihito, 2000 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları, *XXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, c. 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002, s. 389-395.

Omura, Sachihito, “2007 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları”, *XXX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008, s. 197-205.

Otten, Heinrich, “Aufgaben Eines Bürgermeisters in Hattusa” *Baghdader Mitteilungen*, S. 3, (1964), s. 91-95.

Özgüç, Tahsin, “The Art and Architecture of Ancient Kanish”, *Anatolia*, S. 8, (1964), s. 27-48.

Özgüç, Tahsin *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar = Excavations at Maşat Höyük and investigations in its vicinity*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1978.

Özgüç, Tahsin, “Excavations at the Hittite Site, Maşat Höyük: Palace, Archives, Mycenaean Pottery”, *American Journal of Archaeology*, C 84, S. 3, (1980), s. 305-309.

Özgüç, Tahsin, *Maşat Höyük II: Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit merkezi=A Hittite Center Northeast of Boğazköy*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982.

Puhvel, Jaan, *Hittite Etymological Dictionary*, Vol. 3, H, Trends in Linguistic Documentation 5, Berlin 1991.

Rieken Elisabeth, "Ein Kultinventar für Šamuha aus Šamuha und andere Texte aus Kayalıpınar". *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft*, S. 14 (2014), s. 43-54.

Seeher, Jürgen, "Die Ausgrabungen in Boğazkoy- Hattuša 1994". *Archäologischer Anzeiger*, S. 4 (1995), s. 597-625.

Seeher, Jürgen, "Hattuşa/Boğazköy'ün Yerleşim Tarihine Yeni Katkıları: Büyükkaya Kazılarına Toplu Bakış", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, S. 3, (2000), s. 15-34.

Seeher, Jürgen, "Chronology in Hattuša: New Approaches to an Old Problem", *Strukturierung und Datierung in der hethitischen Archäologie. Voraussetzungen-Probleme-Neue Ansätze*. Internationaler Workshop, (Istanbul, November 26-27, 2004), BYZAS 4, Ege Yayınları, İstanbul (2006a), s. 197-214.

Seeher, Jürgen, "Der althethitische Getreidesilokomplex", *Ergebnisse der Grabungen an den Ostteichen und am mittleren Buyukkale-Nordwesthang in den Jahren 1996-2000*, (2006b), s. 45-84.

Schahner, Andreas, "Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 2007", *Archäologischer Anzeiger*, S. 1 (2008), s. 113-161. (142-146).

Schachner, A. "MÖ 16. Yüzyıl: Hitit Anadolu'sunda Bir Dönüm Noktası", *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi*, II. Cilt, (2010), s. 661-691.

Schachner, A. "Hititler Öncesi Boğazköy", *2. Çorum Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu*, Çorum Mayıs 2012, s. 83-102.

Schuler, Einar von, *Hethitische Diensteinweisungen*, Archiv für Orientforschung, S. 10, (1967), s. 36-65.

Singer, Itamar, "The Agrig in the Hittite Texts", *Anatolian Studies*, S. 34, (1984), s. 97-127.

Sipahi, Tunç, "2007 Yılı Boyalı Höyük Kazısı", *XXX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 2. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008, s. 177-188.

Sipahi, Tunç, “Çorum’un Batısında Hititlere Ait Yeni Yerleşimler”, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, C. II, Ankara (2010a), s. 725-736.

Sipahi, Tunç, “2008 Yılı Boyalı Höyük Kazısı”, *XXXI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, c. 4, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara (2010b), s. 287-300.

Sipahi, Tunç, “Hitit Çağında Eskiypar”, *3. Çorum Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu*, Çorum Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Yayın No 10, (2013), s. 5-17.

Sipahi, Tunç, “2013 Çalışmalarının Işığında Eskiypar Kazıları”, *4. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, Çorum Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Yayın No 13, (2014), s. 45-58.

Sjonberg, Gideon, “Folk and ‘Feudal’ Societies”, *American Journal of Sociology*, C 58, S. 3, 1952, s. 231-239.

von Soden, Wolfram, *Akkadisches Handwörterbuch*, Vol. 1, Otto Harrosowitz, Wiesbaden 1956.

Süel, Aygül, *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1985.

Süel, Aygül, “Belgelere Göre Hitit Tapınakları Nasıl Korunuyordu?”, *X. Türk Tarih Kongresi*, C 2, (1990), s. 515-522.

Süel, Aygül, “Ortaköy-Şapinuwa Arşivleri”, *1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara 1997, s. 93-99.

Süel, Aygül “Ortaköy-Şapinuwa”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, S. 1, (1998), s. 41.

Süel, Aygül, “Ortaköy-Şapinuwa”, *Recent Developments in Hittite Archaeology and History*, *Papers in Memory of Hans G. Guterbock*, Winona Lake, Ind., Eisenbrauns, (2002), s. 157-165.

Süel, Aygül, “Ortaköy-Şapinuwa Ören Yerinde 2003 Yılı Çalışmaları”, *XXVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2004, s. 243-250.

Süel, Aygül, Mustafa Süel, “2002 Yılı Ortaköy-Şapinuwa Kazı Çalışmaları”, *XXVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003, s. 229-234.

Süel, Mustafa, “Ortaköy-Şapinuwa Hitit Şehri”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, (Çorum 16-22 Eylül 1996), (1998), s. 559-572.

Süel, Mustafa, “Ortaköy-Şapinuwa ‘B’ Binası”, *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie*, (4-8 Oktober 1999), *Studien zu den Boğazköy-Texten*, S. 45, Wiesbaden (2001), s. 679-684.

Süel, Mustafa, “Ortaköy-Şapinuwa ‘D’ Yapısı, Hitit Dini Mimarisine Değişik Bir Yorum”, *V Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, (Çorum 02-08 Eylül 2002), (2005), s. 687-700.

Süel, Mustafa, *Bir Hitit Başkenti Ortaköy-Şapinuwa*, Uyum Ajans, Ankara 2008.

Torri, Giulia, *Epigraphic evidence about Zippalanda*, The Uşaklı Höyük Survey Project (2008-2012). A Final Report, Firenze University Press, Firenze 2015, s. 365-367.

